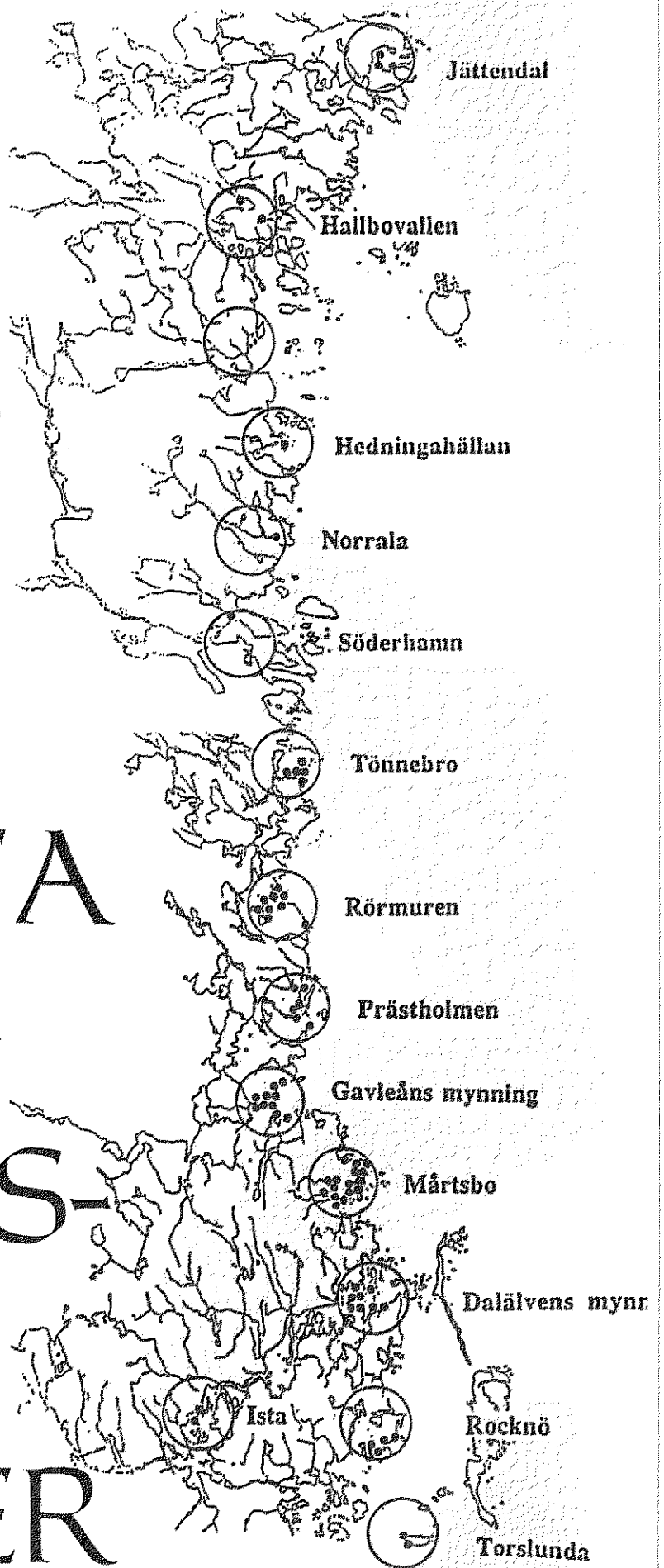

GÄST- RIK- LANDS NY- UPP- TÄCKTA STEN- ÅLDERS- BO- PLATSER

Den gropperamiska kulturen dateras vanligen till ett intervall mellan år 3200 f Kr och år 2300 f Kr, dvs mellan-neolitikum, den första delen av den yngre stenåldern.

Kulturen var utbredd över ett stort område som sträcker sig längs stora delar av svenska kusten och delar av Danmark och Norge.

Det finns tecken på att kulturen inom detta väldiga område haft en viss regional särprägel och fäster man uppmärksamheten på detta bör även de, på många sätt, likartade boplatserna i Finland räknas till gruppen.

De finländska boplatserna benämns vanligen kamkeramisk kultur som, på flera sätt, är besläktad med den gropperamiska kulturen.

Boplatserna inom såväl gropperamisk som kamkeramisk kultur påträffas vanligen längs kuster och stränder till sjöar.

Många undersökningar av denna typ av boplatser har gjorts och vid alla dessa har resultaten visat att man under denna tidsperiod nästintill uteslutande har livnärt sig på marina resurser, fiske och säljakt. Vi har således en kultur som i sin helhet måste betraktas som ett marint studieobjekt. Att få förståelse för denna kulturyttring utan att beakta dess marina prägel och leverne är absurd.

Samtidigt påkallar de lokala förhållandena att den vanligtvis snäva definitionen av marinarkologi vidgas. Detta därför att landhöjningen, som speciellt i norra Sverige är mycket kraftig, förändrat den miljö i vilken boplatserna påträffas. Idag ligger nämligen de under forntiden kustnära boplatserna flera mil från kusten och vanligen på åsar i skogsmark.

Detta faktum är naturligtvis av underordnad betydelse eftersom de ursprungligen varit strandnära boplatser där människorna levt av att jaga vattenlevande djur. En sådan kultur är egentligen mer av ett marinarkologiskt studieobjekt än enstaka fartyg från en främst landbunden jordbrukande kultur. Detta genom att man, för att förklara såväl jaktstrategi, bosättningsmönster och lokalisering av boplatser, måste se dessa i deras relation till skärgård och kust. Denna tydliga koppling mellan hela samhället och de marina miljöerna finns inte i sistnämnda fall.

NYA E 4:AN OCH STENÅLDERSBOPLATSER

Våren 1993 inventerade författaren E4:ans nya vägsträckning söder om Gävle.

Vid inventeringen påträffades två gropperamiska boplatser, Fräkenrönningen och södra Märtsbo. Nedan sammanfattas resultaten från boplatserna Fräkenrönningen och därefter beskrivs denna boplatser relation till övriga boplatser i närområdet.

De år 1993 nyfunna boplatserna låg ca två mil söder om Gävle i Valbo sn, Gästrikland. Inom detta område fanns vid denna tid redan två kända gropperamiska boplatser, östra och västra Märtsbo. Dessa två boplatser upptäcktes 1927 i samband med en grustäkt. Fräkenrönningen totalundersöktes under sommaren och hösten 1993. Boplatserna låg numera ca 40 m öh i en sluttning mot söder. På en avsats i sluttningen låg boplatserytan som var ca 350 m².

Under mellanneolitikum låg Fräkenrönningen i den förhistoriska skärgår-

den i ett väl skyddat område vid en bukt invid en halvö som gjorde lä mot väster.

Boplatserytan har man låtit röja från sten vilka kastats i området runt plattan man bött på. I utkanten av boplatserna fanns således flera mycket stenrika områden som har tolkats som dumphögar, vilka brukats vid stenröjning av själva boplatserytan.

JÄTTEKAST RUNT BOPLATSERNA

Runtomkring boplatserna fanns också "jättekast", stora klippblock vilka givit lä för nordliga vindar.

På själva boplatserna fanns 8 st hyddgrunder, flera kokgropar och härdar. Hyddgrunderna var ca 5x7 m, runda, ovala eller rektangulära till formen. Ytterkanten av grunderna bestod av en stenring med pinnhål. Flera av grunderna var kraftigt färgade i olika röda nyanser.

En av hyddgrunderna var placerad i en urgröppning i utkanten av dumphögen. Troligen har boplatserna expanderat med tiden, så att en av hyddorna i ett senare skede av utrymmesskal hamnat i utkanten av det stenröjda området. En annan hyddgrund föreföll ha brunnit, eftersom hyddgrundens golvyta var full av sot och kol. I denna påträffades en skrapa av flinta vilken också var eldpåverkad.

KOKGROPAR

Flera av hyddgrunderna hade en kokgrop utanför. Kokgropen låg alltid i kombination med en jordhög, vilken var oval till formen (ca 1,5 m lång, 1 m bred och ca 0,5 m hög).

Ett mönster av hyddgrunder med kokgropar och tillhörande högar med skärvig sten framträder. En tolkning av detta är att det bött flera familjer på boplatserna och att varje familj haft sitt eget "kök" i anslutning till hyddan. Boplatserfynden domineras av den karakteristiska keramikerna med sina gropar.

Sammanlagt påträffades 174,6 kg keramik av övervägande poröst gods, magrat med kalk. Även mera kompakt gods förekommer, magrat med kvarts eller sand. Det förekommer även kalkmagrad keramik vilken är uppblandad med sand eller kvarts.

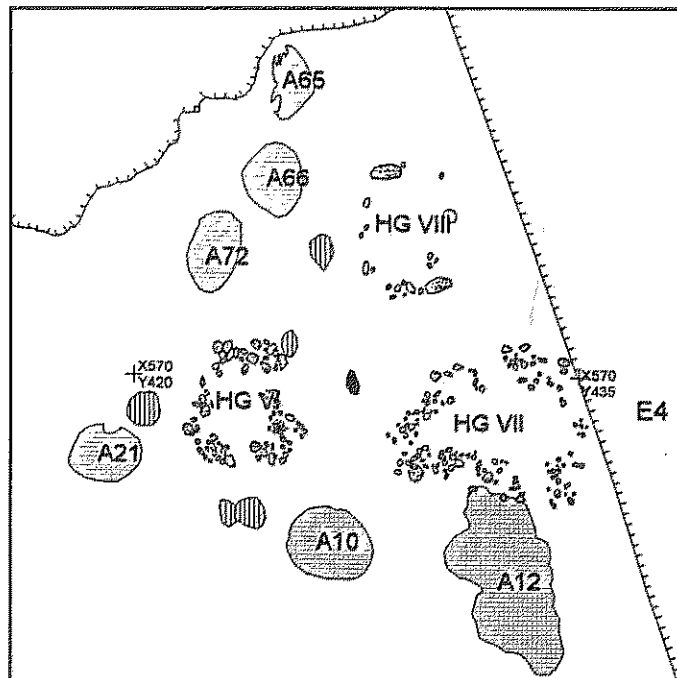
I tidigare undersökningar av denna kultur har det visat sig att magringen, dvs det material man har blandat i leran för att undvika att den spricker vid torkning och bränning, förändrats genom tiden.

På Fräkenrönningen visade det sig att den äldre typen av magring främst funnits på den östra delen av boplatserna och den yngre typen på den västra. ➡ 6

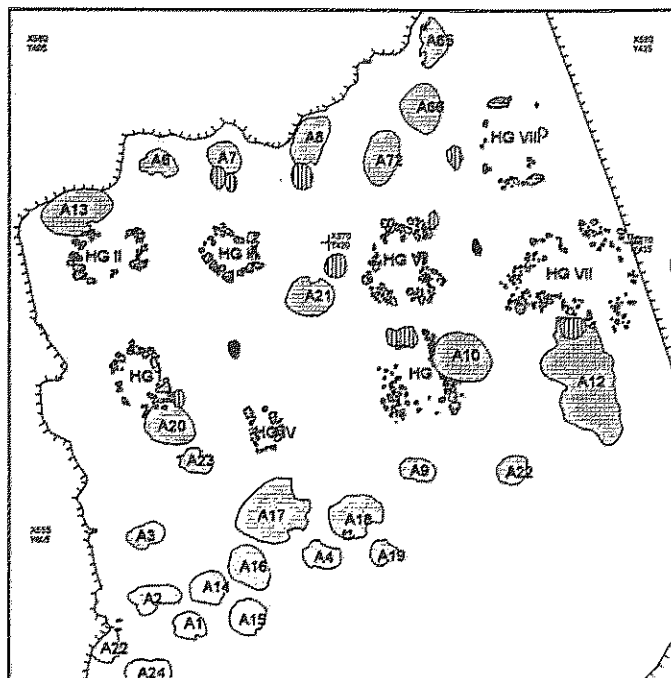
Niclas Björck

GÄSTRIKSLANDS NYUPPTÄCKTA STENÅLDERSBOPLATSER

FORTS. FRÅN SIDAN 5

Boplatzplatå under det äldre skedet (Skala ca 1:100)

Fräkenrönningen under det äldre och yngre bosättningskedet med kokgröpar och hyddgrunder (Björck 1995a; in prep.a)

Detta gör att man kan se hur boplatser vuxit under tiden man bodde där för ungefär 5000 år sedan.

MÅNGA BENFYND

En annan stor fyndkategori är det osteologiska materialet, där hela 15 kg brända djurben har omhändertagits. Människornas specialisering på skär-gårdsjakt är tydlig i materialet, en mycket markant övervikt för säl och fisk.

Det förekommer dock även ben av grävling, bäver, örn, björn svin och älg (Olson 1994) vilket visar att även inlandets resurser emellanåt utnyttjats.

SKIFFER OCH LERA

På boplatserna framkom ett stort antal föremål av skiffer och flinta. Sammanlagt har ca 40 föremål i skiffer påträffats på Fräkenrönningen. Det är pilspetsar, spjutspetsar och även mejslar. Råmaterialet till skifferföremålen har hämtats från avlägsna platser, Los (Hälsingland) eller Grythyttan (Västmanland). Platserna ligger 20 respektive 25 mil från Fräkenrönningen.

FLINTFYND

En annan fyndgrupp som ger en vink om hur vidsträckt kontaktnätet varit på 3000-talet f Kr är flintan.

Hela 28 st artefakter av flinta framkom, vilket är ett anmärkningsvärt antal i denna region.

Materialet består av olika typer av pilspetsar och skrapor. Ett av de mer ovanliga föremålen är ett kombinerat redskap, syl-skrapa. En av pilspetsarna hade en yta med spår av slipning, vilket tyder på att den är slagen ur en yxa. Återanvändning av flinta var vanligt i de delar av Sverige där flinta inte fanns naturligt.

SKÅNSK FLINTA

Ursprungsorten för flintan i allmänhet är södra Sverige, den svarta flintan som påträffades kan specificeras till Kristianstadsområdet (Lundblad 1994:5).

Råmaterialet till flintredskapen är således hämtat från ännu mer avlägsna platser och har färdats ca 200 mil innan de slutligen hamnade på Fräkenrönningen.

De avlägsna materialkällorna visar att man haft frekventa och vidsträckt kontaktnät och med säkerhet har föremålen färdats vattenvägen från grupp till grupp.

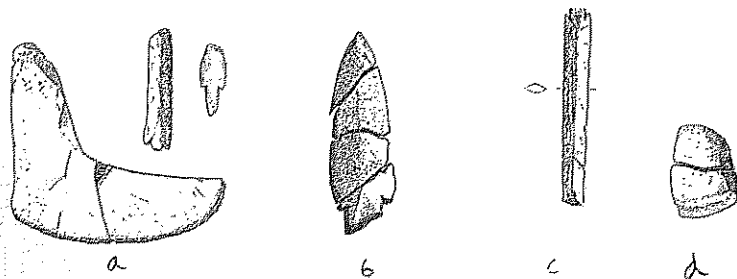

Fig. 2 Föremål i skiffer från boplatserna, föremålen är avpassade för marinjakt.

Ett antagande som stärks av att denna typ av boplatser påträffas längs kusten hela vägen ner till Skåne.

SLITNA BRYNEN MED SLIPMÄRKEN

Andra stenföremål som framkom vid undersökningen är brynen, bl a ett hängbryne med en utsnidad knopp som upphängningsanordning. Brynena är ofta kraftigt slitna, med slipmärken efter långsidorna.

Dessa brynen har man haft vid tillverkning av skifferredskap. De kan vara av kvartsit, sandsten eller skiffer. Ett av de mer ovanliga föremålen i denna del av landet är en flåkniv. (Fig. 2a)

Typen är vanligare på boplatser längre mot norr och visar att kontaktnäten sträckt sig även i detta väderstreck. Flåkniven är av rödbrun skiffer och är fint facetterad på ovansidan. Toppen på handtaget har en utsnidad knopp, vilken kan vara någon form av upphängningsanordning. Flåkniven har säkert använts för att slå säl. Eftersom en stor del av det osteologiska materialet består av säl, var säkert behovet av bra flåredskap stort.

STENRÖJNINGEN FINT FYNDOMRÅDE

De stora förtätningarna av ben och keramik kom uteslutande från det stenröjda området, framförallt i anslutning till hyddgrunderna och kokgroparna. Även alla föremål av skiffer och flinta påträffades på det stenröjda området, något enstaka föremål låg i utkanten av boplatssplatån. Skiffer var vanligare än flinta i de djupare belägna lagren vilket tyder på ringa tillgång av flinta i ett äldre skede. Utifrån det på boplatserna påträffade materialet kan man dels säga hur människorna utnyttjat boplatsernas olika delar för olika ändamål, men även skapa en bild av hur kontaktnäten förändrats över tiden.

NORDLIGASTE DELEN AV GROPKERAMISK KULTUR

Naturliga frågor att ställa är: Hur kan miljön kring människorna ha sett ut? Var fanns de närmaste grannarna och hur har man organiserat sitt samhälle? För att närma sig svaren på sådana frågor initierade författaren våren 1995 projektet *Yngre stenålderns kustboplatser*. Inventeringsdelen av detta projekt finansierades genom bidrag från de stora markägarna i området och med ALU-medel.

Resultatet av arbetet har blivit över förväntan och ligger till grund för den analys som presenteras.

JÄMNA INTERVALL LÄNGS KUSTEN

Inventeringen har visat att boplatserna förekommer med tämligen jämna intervall längs kusten men mellan dessa boplatsergrupper är det tomt.

De sedan tidigare kända boplatserna i Gavleåns mynning och Mårtsbo/Hanåsen-området är idag 26 kända från groppkeramisk tid att jämföra med de sju som var kända 1993.

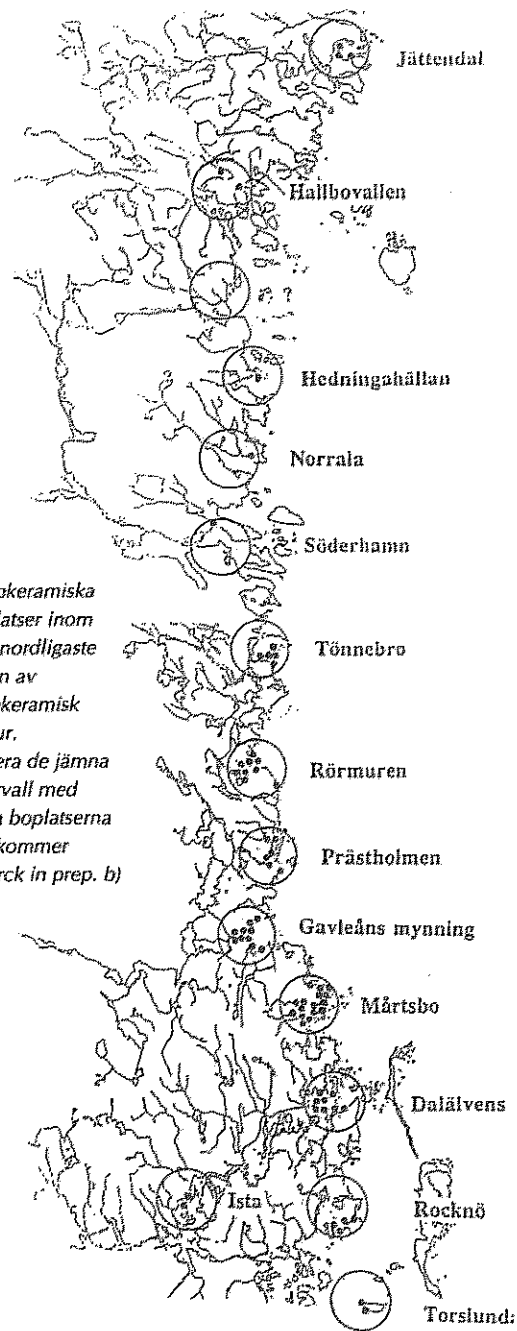
Ytterligare boplatserkoncentrationer har påträffats vid Dalälvens dätida mynning, vid Testeboåns mynning i Åbyggeby och vid Hamrånge och Tönnebro. I dessa områden är idag 16, 7, 8 respektive 5 boplatser kända.

I detta sammanhang skall påpekas att området mellan boplatsergrupperna inventerats med samma intensitet men att mönstret med grupper ändå kvarstår. Tendensen att boplatserna låg i koncentrationer med tämligen jämna avstånd noterades.

FLERA BOPLATSER

I ett försök att testa detta mönster gjordes inventeringar i jämna intervall mot norr.

Vid detta arbete framkom boplatser vid

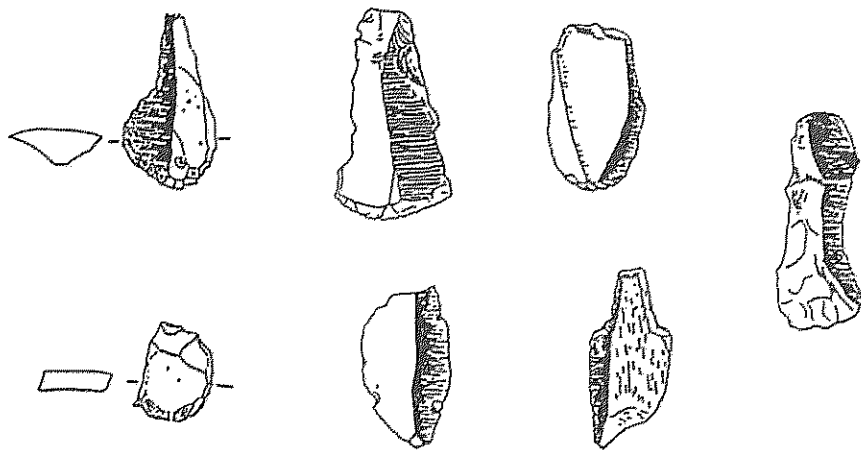

Tönnebro, Bergvik vid Söderhamn och Norrala. Under hösten hittades ytterligare en boplatser i anslutning till Hedningahällan i Enånger.

Detta gör att den lucka som motiverade att boplatserna i Hälsingland kallades hälsingkeramik idag är helt ifyllt.

Den keramik som påträffats i Hälsingland har också av författaren bedömts vara av vanlig groppkeramisk karaktär. Sammantaget gör detta att ett mönster med groppkeramiska boplatser längs norrlandskusten har påvisats.

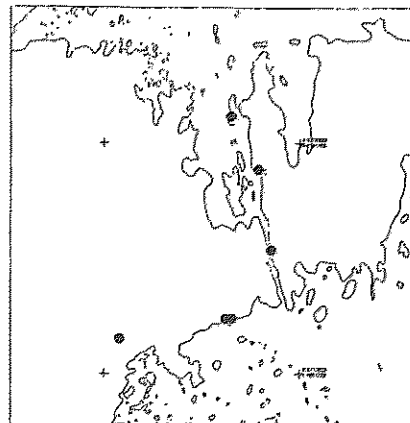
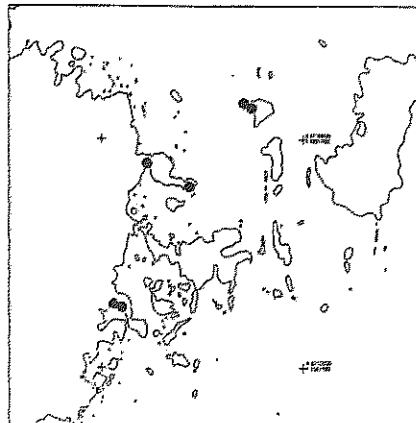
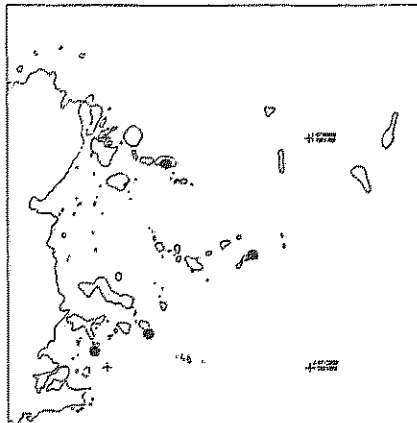
Den obrutna serien av boplatser som sträcker sig från Skåne till norra Hälsingland är intressant när det gäller att förklara hur den stenåldersflinta som påträffas längs hela norrlandskusten

Flintaföremål från boplatserna Fräkenrönningen (Björck 1995b; in prep. a)

GÄSTRIKSLANDS NYUPPTÄCKTA STENÅLDERSBOPLATSER

FORTS. FRÅN SIDAN 5

har hamnat i området. Nordgränsen för gropkeramisk kultur har således förskjutits mer än 20 mil mot norr. Det finns även skäl att anta att denna keramiska kultur i framtiden kommer att påträffas såväl i Västernorrlands län som ännu längre upp efter Norrlandskusten. I Nätra socken Ångermanland påträffades 1973 ett kulturlager vilket innehöll brända ben och keramik på ca 45 möh. Detta bör vara lämningar efter gropkeramisk kultur (Arkeologi i Sverige 1978:134).

MILJÖ OCH BOENDE I MÄRTSBOSKÄRGÅRDEN

Under gropkeramisk tid var klimatet varmare än det är idag vilket påverkade både fauna och vegetation. Bl a fanns det vid denna tid ett markant inslag av ädellövskog i området, idag består växtligheten främst av tall och gran-skog. Spår av lövskogen på dessa nordligt belägna boplatser är bl a förkolnade hasselnötskal.

Det område i vilket boplatser legat var under bosättningstiden ett skärgårdslandskap. Det är i denna miljö säljägarna bosatt sig och det är den miljö som vi bör betrakta om vi vill försöka förstå hur landskapet utnyttjats.

KRAFTIG LANDHÖJNING

Materialen som analysen bygger på har erhållits genom att man i samband med upptäckten har avgränsat fyndförande område och sedan mätt in med DGPS. Denna utrustning ger med realtidskorrigerade mätvärden som har en felmarginal på maximalt 1 meter i såväl sidled som höjdlid. Samtliga boplatser har mätts in med denna metod.

Landhöjningen har varit ca 60 cm på ett århundrade och under mellan-neo-

Mårtsbo/Hanäsengruppen under de tre delarna av gropkeramisk tid (Björck in prep. b)

litikum var den ännu kraftigare. Detta gör att man relativt säkert kan avgöra vilka boplatser som kan ha varit samtida och vilka som inte kan ha varit det. Det under tre perioder finns ett större antal strandbundna gropkeramiska boplatser. Dessa är ca 41, 45 och 48 meter över nuvarande havsnivå. Dessa naturliga koncentrationer av boplatslämningar har sannolikt sin bakgrund i tillfälliga höjningar av havsnivån.

STRANDLINJEN STILLA

Om havet höjs parallellt med landhöjningen får man en period av en relativt stillastående strandlinje. När vattnet därefter sänks och landet fortsätter att höjas blir resultatet att strandlinjen kraftigt förskjuts under en period.

Om sedan havsnivån åter stiger så blir det ytterligare en tid av en stillastående strandlinje. Det är sannolikt att ett sådant skeende som givit upphov till de perioder jag nämnt ovan. Perioderna kan genom en överslagsberäkning antas ha varit ca 200-300 år.

En sådan tidsperiod överensstämmer väl med det tids spann som dateringarna från Fräkenrönningen omfattar. I det fallet perioden 2846-3037 f Kr. Genom de nu genomförda mätningarna har man erhållit ett material som ger såväl boplatslämningarnas storlek som inbördes tidsförhållande.

JAKTSTATIONER

Det förefaller som om det inom varje period finns ett stort antal mindre boplatser som förefaller ligga mer eller mindre perifert i förhållande till den större samlingsboplatser. Under varje period har genomgående den största boplatser räknats som huvudboplatser och de mindre, vanligtvis hälften så stora, har räknats som jaktstationer.

Ett tydligt mönster med mindre lokaler belägna några kilometer från huvudboplatser framträder. I detta läge är alla mindre boplatser belägna söder om huvudboplatserna, vilket kan ha sin orsak i resursutnyttjande eller inventeringsluckor.

Jämför man med situationen ca 500 år senare förefaller detta bosättningsmönster vara tämligen stationärt. Omkring 3000-talet f Kr utnyttjas boplatserna: Södra Mårtsbo, västra Mårtsbo, östra och västra Hanäsenvägen, södra Bläckmuren I och Skogslund I.

Huvudboplatserna har förskjutits ca 500 meter mot SÖ och ligger följaktligen på samma ö i en likartad miljö. Satellitboplatserna ligger under detta skede 1-2,4 kilometer från huvudboplatserna och finns nu i alla riktningar från denna boplatser. Det förefaller således som om centrum och periferi har varit konstant mellan de kronologiska horisonterna 1 och 2.

SOCIAL STRESS

Under det yngsta skedet har emellertid centrum förflyttats ca 1,4 kilometer mot söder. I detta skede är samtidigt boplatserna generellt sett mindre än de varit under föregående epok. Ett faktum som iakttagits på andra orter under samma tid, vilket även gjort att hypoteser om social stress framkastats. Ett sådant förhållande skulle ha tvingat ut en tynande gropkeramisk kultur i havsbandet (Björck in prep. c). Man skulle kunna karaktärisera det sista skedet som att den tidigare periferin blir centrum för en tynande gropkeramisk kultur.

SAMMANFATTNING

Den obrutna serien av gropkeramiska boplatser som sträcker sig från Skåne till norra Hälsingland är intressant när

det gäller att förklara hur den stenåldersflinta som påträffas längs hela norrlandskusten har hamnat i området. Nordgränsen för gropkeramisk kultur har genom de presenterade upptäckterna förskjutits minst 20 mil mot norr. Det finns även skäl att anta att denna keramiska kultur i framtiden kommer att påträffas såväl i Västernorrlands län som ännu längre upp efter Norrlandskusten.

I Nätra socken, Ångermanland, påträffades 1978 ett kulturlager vilket innehöll brända ben och keramik på ca 45 möh. Detta bör vara lämningar efter gropkeramisk kultur (Arkeologi Sverige 1981:134).

Ur det arkeologiska materialet från Fräkenrönningen framträder en bild av en grupp människor som levde och verkade i en utpräglad skärgårdsmiljö. Man levde familjevis i små hyddor ca tjugo kvadratmeter stora och jagade huvudsakligen säl. Mellan hyddorna fanns det en öppen plats där det centralt fanns en eldstad.

Kokgroparna dvs "köken" fanns bakom hyddorna på den sida som vette bort från den öppna platsen mellan hyddorna.

Det verkar som om det funnits klara regler för hur boplatsen skulle utformas. En analys av de 17 boplatser som upptäckts runt Fräkenrönningen ger ett tydligt mönster där mindre lokaler är belägna några kilometer från huvudboplatsen. Detta mönster har sannolikt sin orsak i resursutnyttjande, dvs hur man valde att utnyttja skärgårdens resurser.

Människorna från Fräkenrönningen eller delar av dem har tidvis uppehållit sig flera kilometer från boplatsen, kanske för att bedriva jakt i ytterskärgården.

REFERENSER

- Björck, N. 1995a* Fräkenrönningen - En by från gropkeramisk tid. i *Läddikan* 1/95. Gävle
- Björck, N. 1995b* Neolithic cultural affinities and the northernmost border of pitted ware culture. I *Kontaktstencil 1995*. Köpenhamn
- Björck, N. in prep.a* Fräkenrönningen - En protoby från gropkeramisk tid. Rapport Länsmuseet Gävleborg. Gävle
- Björck, N. in prep.b* Bosättningsmönster under mellaneolitikum. Rapport Länsmuseet Gävleborg. Gävle
- Björck, N. in prep.c* Vad har lågteknisk järnhantering och bosättningsmönster under yngre stenålder gemensamt. I *kontaktstencil 1996*. Umeå
- Lundblad, M. 1994*. Skiffer och flintartefakter. Analys och härledning av stenmaterialet från den gropkeramiska boplatsen Fräkenrönningen, Valbo sn, Gästrikland. Stockholm.
- Olson, C. 1994*. Djurbensmaterialet från Fräkenrönningen. En mellanneolitisk kustboplats i Valbo sn, Gästrikland. Stockholm